

ВПЛИВ МУЗИКИ НА ЕКОЛОГІЧНУ КУЛЬТУРУ ПІДЛІТКІВ

УДК 159.922.6

СУБОТА М.В.

канд. психол. наук, ст. наук. співроб.,
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, м. Київ

В статті подано результати емпіричного вивчення особливостей сприймання музики в підлітковому віці. Сприймання музики розглядається як невід'ємна частина життя підлітків, як засіб спілкування, діалог між індивідом і соціумом. Показано вплив музики, перш за все сучасної, на екологічну культуру підлітків.

Ключові слова: екологічна культура особистості, субкультура підлітків, музичний зміст, мистецтво, емоційно-чуттєвий вплив, емоційна сфера, культурний рівень, інтелектуальна та емоційна активність, художні потреби, перцептивні потреби, інтереси, смаки, оцінки, художня активність.

ВЛИЯНИЕ МУЗЫКИ НА ЭКОЛОГИЧЕСКУЮ КУЛЬТУРУ ПОДРОСТКОВ

В статье представлены результаты эмпирического изучения особенностей восприятия музыки в подростковом возрасте. Восприятие музыки рассматривается как неотъемлемая часть жизни подростков, как средство общения, диалог между индивидом и социумом. Показано влияние музыки, прежде всего современной, на экологическую культуру подростков.

Ключевые слова: экологическая культура личности, субкультура подростков, музыкальное содержание, искусство, эмоционально-чувственный влияние, эмоциональная сфера, уровень, интеллектуальная и эмоциональная активность, художественные потребности, перцептивные потребности, интересы, вкусы, оценки, художественная активность.

В умовах різких негативних змін соціально-економічної структури суспільства виникає проблема екологічної культури особистості. Відсутність розуміння, співпереживання і співчуття штовхає людей на пошуки виходу із ситуації, що склалася в суспільстві. Інколи цим вирішенням є занурення людини в примарну реальність: наркоманія, злочинність, спроба самогубства. Розвиток екологічної культури особистості є важливою психологічною і соціальною проблемою, від вирішення якої залежить розвиток творчої і гуманістичної основи людини на порозі третього тисячоліття.

Наявність економічної культури особистості істотно впливає на загальний розвиток особистості: розвивається емоційна сфера, підвищуються адаптивні і комунікативні можливості, людина стає чутливою до краси в мистецтві і в житті.

Музичне мистецтво з самого початку служило засобом спілкування, воно було інструментом діалогу між індивідом і соціумом. Численні дані етномузикознавства свідчать про те, що музична діяльність древньої людини була нерозривно пов'язана з досвідом соціального спілкування. «Музика як вид мистецтва вважається яви-

щем колективним, і це слово можна розуміти в різних значеннях. Перш за все воно позначає соціальність музичного мистецтва, яке займає своє місце тільки в контексті різноманітної діяльності, що складає людське суспільство» [6].

Відомий соціолог М. Вебер стверджував, що зміна суспільства веде до зміни музики, яка породжується ним. Суспільство виражає себе в музиці двома способами:

1) представляє свої власні моделі взаємодії у формі і внутрішній динаміці музики;

2) за допомогою емоційної сили цих форм суспільство стверджує себе як владою над слухачем.

Слухач «інтегрується суспільством через музику». Необхідно усвідомити, яку величезну роль відіграє музика в управлінні процесами суспільного розвитку. Можливо, тоді інакше була б зрозуміла китайська приказка: «Руйнування будь-якої держави починається саме з руйнування її музики. Народ, що не має чистої і світлої музики, приречений на виродження» [1].

Таким чином, стає очевидною та роль, яку музика відіграє в нашому повсякденному житті. Звернемося до аналізу особливостей підліткової субкультури.

Музика, перш за все сучасна, є невід'ємною частиною життя підлітків і молоді. Саме вони – основні споживачі музичної продукції. Сучасна музична індустрія представлена більш складною структурою, в якій молоде покоління відмінно орієнтоване, й ігнорування цієї дійсності призвело б до неповних результатів та висновків.

Субкультура – «автономне цілісне утворення всередині пануючої культури», що включає в себе трансформовану систему його цінностей, а також комплекс специфічних соціально-психологічних рис і поведінкових зразків, які визначають стиль життя і мислення її носіїв (вікова група, соціальний або професійний прошарок, велика неформальна течія). В сучасному суспільстві субкультура являє собою специфічний засіб диференціації різних національних і етнічних культур [3].

Особливе ставлення до музичного мистецтва молодіжних соціальних груп характеризується тим, що воно стає для них або самостійною сферою діяльності, їх творчої самореалізації, або розвагою, видовищем, де музика виконує прикладну функцію.

У молодіжних соціальних групах «ясно відчувається вплив загальної освіти, культурного рівня, інтелектуальної та емоційної активності на розвиток художніх потреб, формування інтересів, смаків, оцінок як складових художньої активності».

Музиканти являють собою групу людей, об'єднаних наявністю певних умінь і навичок концептуального пізнання музичного мистецтва, сформованих естетичних еталонів, музичних устано-

вок тощо, включених у загальну сферу духовних потреб та інтересів. Перцептивні потреби наповнюються соціальним змістом, зростає вольовий компонент, чуттєвий образ стає усвідомленим, з'являються ціннісна, морально-етична та естетична складові сприйняття музики. Нарешті, приймаючи цінності, норми й інтереси референтної групи, індивід сприймає і себе, і світ «очима» колективного суб'єкта.

Як показують психологічні дослідження, вихолощені в моральному і естетичному відношенні багато напрямків маскультури негативно впливають на соціалізацію підлітків, що вимагає активного втручання науки для соціально-психологічного вивчення всіх наслідків впливу цієї культури на формування психіки сучасного підлітка (Є.П. Крупник, Д.К. Кірнарська та ін.).

Неприкрито агресія вульгарності й аморальності з боку багатьох ЗМІ, особливо телебачення, призводить до серйозних змін ідеалів і уявлень сучасних підлітків.

Підлітковий вік, в силу своїх психофізіологічних особливостей, характеризується потребою в інтенсивному спілкуванні (Т.М. Титаренко, М.Й. Боришевський, О.В. Скрипченко, Ю.М. Швалб). Спільне перебування на концертах музичних кумирів, бурхливі танці, агресивні рухи і вигуки допомагають підліткам реалізувати потреби в сильних переживаннях.

Отже, вивчення особливостей субкультури підлітків, що склалася, молодіжних музичних ціннісних орієнтацій, вивчення впливу сучасної музики, а відтак і екологічної культури особистості є актуальною проблемою соціальної психології і суміжних наук: вікової та педагогічної психології, психології музики, психологічної естетики та ін.

Перед тим як перейти до обґрунтування технології аналізу сприймання музики, розробки на його основі інструментарію та проведення відповідного емпіричного дослідження, визначимо віковий діапазон нашого дослідження. Це підлітковий, або середній шкільний вік, який у більшості публікацій прийнятий від 11 до 14-15 років (І.С. Кон, Д.Б. Ельконін, В.С. Мухіна, Д.І. Фельдштейн).

Підлітковий вік є одним із ключових етапів у процесі становлення емоційно-вольової регуляції дитини.

Переживання підлітка стають глибшими, з'являються більш стійкі почуття, емоційне ставлення до ряду явищ життя робиться тривалішим і стійкішим, значно ширше коло явищ соціальної дійсності стає небайдужим підлітку і породжує у нього різні емоції. Для дуже багатьох людей підлітковий вік є періодом, коли вплив емоцій на духовне життя стає найбільш очевидним.

Підлітковий період – один з найбільш складних періодів у житті людини. У цьому віці відбувається докорінна перебудова всіх систем організму: дівчатка поступово перетворюються в жінок, хлопчики – в чоловіків. На тлі фізичних змін відбуваються і більш глибокі зміни психіки.

У підлітковому віці найчастіше докорінно змінюється емоційне і комунікативне сприйняття, закладаються майбутні основи свідомої поведінки, формуються моральні уявлення і соціальні установки.

Цей вік неспроста називають і «перехідним», адже підліток перебуває ніби на межі між дитиною і дорослою людиною, часто і сам не в силах віднести себе ні до тих, ні до інших. Розвиток його особистості, формування «дорослої людини» відбувається виключно важко. Підліток втрачає і знов знаходить життєві ідеали, прагне стати таким, яким він сам хоче бачити себе, і дуже часто це його бачення власного «Я» розходиться з тією моделлю, яку придумали для нього батьки і з якою до певного часу він був згоден і сам.

Головне, до чого прагне підліток, – це самостійність. Він украй чутливий до будь-якого втручання дорослих людей в його життя, особливо якщо це втручання нетактовне.

Водночас виникає перше і суттєве протиріччя підліткового періоду: людина всіма силами прагне до самостійності, до того, щоб бути «дорослим», насправді дорослим є тільки зовні. Вдома його поведінку контролюють батьки, у школі – вчителі. До того ж підліток не має ще можливості самостійно заробляти гроші, отже, певною мірою ніяк не може бути незалежним від батьків або інших дорослих членів сім'ї. Але прагнення до незалежності наростає все сильніше, тому багато підлітків змушені реалізовувати його поза домом і поза межами навчального закладу, як правило, об'єднуючись у підліткові групи, кожна з яких має певну соціальну і комунікативну спрямованість.

Але так буває не завжди. Деякі підлітки, навпаки, поступово замикаються, не знаходячи виходу своїм прагненням і поривам, стають «одинаками», явно страждаючи від цього і все ж відаючи перевагу самотності перед будь-яким спілкуванням, в тому числі і спілкуванням з батьками. Старі друзі іноді зникають разом зі старими захопленнями та ідеалами. На зміну всьому цьому приходять нові, не завжди позитивні ідеї, нові приятелі, які далеко не в кожному разі заслуговують схвалення з точки зору батьків. Не в силах впоратися з дитиною, що вийшла з-під контролю, батьки болісно роздумують над питанням «що робити?» і дуже часто не знаходять на нього відповіді.

І все ж у підлітковому періоді, як і в будь-якому періоді життя людини, є свої позитивні моменти. Саме в цьому віці людина починає сприймати життя у всьому його різноманітті, вчиться само-

стійно будувати стосунки з іншими людьми, добивається перших успіхів на шляху самоствердження, розвиває відповідальне ставлення до себе і визначає власні моральні позиції.

Підлітковий період – це ще один, крутий і складний, ступінь до дорослого життя. Однак у тому випадку, якщо навколишні близькі люди зможуть протягнути підлітку руку допомоги, зрозуміти його і в ряді випадків пробачити неминучі помилки, можна бути впевненим: цей щабель свого розвитку він подолає успішно.

Американський психолог А. Гезелль запропонував класифікацію підліткового віку. Для кожного етапу «дорослішання», згідно з цією класифікацією, характерними і найбільш загальними є свої особливості поведінки і світосприйняття.

У віці від 10 до 11 років більшість дітей ще спокійні і врівноважені, у стосунках з батьками проявляють максимум довіри і теплоти. Життя не здається їм наповненим невіршуваними проблемами, і світ найчастіше постає у світлих, райдужних фарбах.

У віці з 11 до 12 років у більшості дітей вже починається фізіологічна перебудова організму, а значить, починаються і перші проблеми. Вже в цьому віці батьки вперше стикаються з імпульсивністю дитини, частою і деколи незрозумілою зміною настрою, запереченням, упертістю, агресивністю у поведінці. Зростає гострота світосприйняття, загострюється комплекс власної неповноцінності, частішають конфлікти і сварки з батьками, педагогами та однолітками.

Починаючи з 12 років дитина поступово змінюється – її імпульсивність поступається місцем більш розумному і спокійному ставленню до світу. Водночас саме в цьому віці максимально зростає самосвідомість підлітка, загострюється його прагнення до самостійності, незалежності від дорослих, а також зростає нагальна потреба визнання власного авторитету.

Як правило, в цьому віці підліток, віддаляючись від сім'ї, намагається знайти нову соціальну групу, в якій у нього з'явилася б можливість задовольнити потреби в реалізації власного особистісного начала. У той же час підліток починає надавати все більшого значення власній зовнішності, проявляє перший інтерес до представників протилежної статі.

Вік з 13 до 14 років, мабуть, найскладніший для підлітка. Гострота сприйняття максимальна, самокритичність і критичність стосовно до оточуючих часто призводять до замкнутості, заглиблення в себе. У цьому віці підлітки інтровертні, тобто звернені всередину себе, у власний світ, не прагнуть духовного зближення, потайливі не тільки від батьків, а й від друзів.

У віці 14 років підліток знову може змінитися. Його внутрішня зосередженість знову поступається місцем енергійності та експан-

сивності. Світ знову відкривається для нього, і він стає більш кому-нікабельним, товариським. При цьому впевненість у собі зростає.

Слово «особистість» для чотирнадцятирічних – це вже не порожній звук, і вони уважно аналізують поведінку оточуючих людей, роблячи власні висновки. Як правило, в цьому віці підліток схильний до вступу в так звані підліткові угруповання.

З 15 років підлітки – вже майже дорослі люди. Їх жага свободи і самостійності – вже не просто неусвідомлене бажання, тепер воно перетворюється в нагальну потребу. У цьому віці підліток вразливий і чутливий до впливів – як позитивних, так і негативних – з боку оточуючих людей.

У 16 років характер підлітка поступово врівноважується. Як правило, песимістичне світосприймання змінюється на більш оптимістичне, зростає потреба в спілкуванні, з'являється відчуття внутрішньої самостійності. Перестаючи жити сьогоdnішнім днем, багато підлітків починають замислюватися про майбутнє [4].

Наведена вище класифікація, безумовно, не може бути абсолютно точною в силу індивідуальних особливостей особистості дитини та життєвих обставин, специфіки розвитку та інших факторів. Однак знання загальних закономірностей певною мірою дозволить нам не тільки спрогнозувати поведінку підлітка, а й об'єктивно її оцінити у процесі емоційного сприймання музики.

Для дітей у підлітковому віці характерні легка збудливість, різка зміна настроїв і переживань. Підліток краще, ніж молодший школяр, може управляти вираженням своїх почуттів. У певних ситуаціях шкільного життя (погана оцінка, догана за погану поведінку) він може приховувати під маскою байдужості тривогу, хвилювання, засмучення. Але за певних обставин (конфлікт з батьками, учителями, товаришами) підліток може проявити велику імпульсивність у поведінці. Він важко переживає образи, він здатний на такі вчинки, як втеча з дому, навіть спроба самогубства [5].

Тип переваг музики і навіть вибір конкретних груп, на думку І.С. Кона, має свої соціально-вікові особливості. Серед шанувальників «важкого року», «хеві метал» переважають 14-17-річні підлітки та юнаки. «Бітломани» значно старші. Класична музика, авторська пісня та джаз вікових меж не мають [2, с. 151].

Ставлення до молодіжної субкультури найвиразніше проявляється в суперечках про музику. Тут представлені два полюси. Одні представники старшого покоління категорично заперечують сучасну рок- і поп-музику, вважають її антихудожньою, аморальною, шкідливою для здоров'я, соціально небезпечною. Інші ставляться до неї ліберально-поблажливо, пояснюючи музичні захоплення підлітків виключно віковими особливостями.

Але також, на думку І.С. Кона, не треба ідеалізувати підліткову субкультуру. Поряд з потенціалом поновлення вона має свої небезпеки. Відокремлення світу підлітків від дорослих породжує культурний і соціальний провінціалізм, психологію гето, мешканці якого живуть своїми суто приватними, локальними інтересами. За відсутності високих соціально-моральних символів групова солідарність може цементуватися тільки чином спільного ворога, якими є всі далекі й близькі [2, с. 165].

Нами запропоновано комплекс методичних засобів, що дозволяють вивчити роль і значення музики в житті підлітків.

Комплекс емпіричного дослідження з виявлення емоційного сприйняття музики підлітками включив у себе розробку метода вільного семантичного опису у вигляді твору на тему: «Музика в моєму житті» та анкету «Музичні ціннісні орієнтації».

У першій серії дослідження було використано метод вільного семантичного опису у вигляді твору на тему «Музика в моєму житті». Головною метою застосування цього методу стало виявлення: 1) семантичних полів, які супроводжують музичне мистецтво, психологічних явищ, емоційних станів; 2) ролі та значущості музичного мистецтва для підлітків; 3) функціонального значення музики; 4) музичних переваг підлітків; 5) форми і засоби прослуховування музики підліткової аудиторією.

Респондентам пропонували написати твір на тему «Музика в моєму житті». Час роботи обмежував рамками уроку (академічна година) – 40 хв.

Як інструкцію було запропоновано наступний текст: «Напишіть, будь ласка, твір на задану тему. Намагайтеся працювати самостійно – нам важливо знати Вашу власну думку». Ніяких підказок і вказівок з приводу змісту роботи не давалося. Школярам пропонували позначити П.І.Б. або тільки ім'я, а також стать і вік.

Для уточнення даних було проведено контент-аналіз творів. Як смислові категорії аналізу було виділено наступні складні судження: «роль і вплив музики», «ставлення до музики і музичні вподобання», «технічні засоби, які відтворюють музику і ситуації прослуховування музики».

Метод вільного семантичного опису дав матеріал для створення анкети «Музичні ціннісні орієнтації підлітків». Метою анкетування стало виявлення ролі музики в житті підлітків;

Підлітки завжди хочуть бути сучасними, модними. Але це нерідко розуміється як сума зовнішніх ознак, слідування модним течіям. Тому багато інтересів і захоплень підлітків короткострокові.

У підлітковому віці в захопленнях проявляється та реалізується почуття приналежності: щоб бути цілком «своїм», потрібно і виглядати, «як усі», і поділяти загальні захоплення. Крім того, мода – засіб

самовираження: підлітковий стиль претендує на унікальність і експериментальність, всіляко підкреслюючи свою відмінність від дорослих. Мода є засобом комунікації та ідентифікації: видимі (одяг, зачіска, схожість на музичну «зірку») і чутні (мова, музика) знаки служать підлітку засобом показати, хто він такий, і розпізнати «своїх». За допомогою одягу, зовнішнього вигляду підліток інформує оточуючих людей про свій статус, рівні домагань, смаки і т.д. Для нього це дуже значимо.

У межах своєї підліткової соціокультурної групи музика емоційно з'єднує, згуртовує людей, служить для них певним спільним знаменником, полегшуючи спілкування, взаєморозуміння, міжособистісні контакти.

Особливе місце в підлітковому середовищі сьогодні займає сучасна так звана молодіжна музика. Тому зробимо висновки особливостей впливу такої музики на підлітка і підліткову субкультуру.

Сучасне молодіжне музичне мистецтво має велике значення в житті підлітків, зокрема, справляє емоційно-почуттєвий вплив, допомагає налагодити комунікацію, є формою самовираження, сприяє самопізнанню й пізнанню навколишнього соціального світу і, нарешті, визначає форми соціальної поведінки підлітків. Все це дозволяє стверджувати, що музика несе в собі для підлітків ціннісно-смыслову функцію.

У підлітковому віці спостерігається перевага музичних напрямків поп-музика, рок-музика, «модна» музика. Основними каналами поширення музичного мистецтва, важливими в тому числі для підлітків, є ЗМІ (радіо, телебачення), продукція музичної індустрії (CD, DVD та ін.) і такі форми організації музичних групових та масово-видовищних заходів, як дискотеки, концерти. Основна ситуація прослуховування музики підлітками – домашнє прослуховування музичних ЗМІ та дисків улюблених виконавців. Підліткам властива музична конформність, яка проявляється в ситуації групового прослуховування музики, в орієнтації на музичні вподобання своїх друзів.

З віком поступово збільшується комунікативне значення музики – від 25% в 10-11 років до 569% у 14-16 років. Розширюється коло ситуацій прослуховування музики, зокрема прослуховування музики на дискотеці. З віком зменшується інтерес підлітків до популярної музики, при цьому зростає: інтерес до рок-музики, панк-музики. У 10-11 років музичні вподобання підлітків не диференційовані, тільки починають формуватися. Музичні переваги починають розвиватися особливо інтенсивно у віці 12-13 років, розширюється спектр напрямів музики, яку слухають підлітки: «важка музика», «спокійна музика», проте саме в 12-13 років підлітки найбільш схильні до музичної моди. Особливу роль починає грати музика в 14-16 років,

вона «пронизує» все життя підлітка, стає необхідною для відпочинку, навчання, роботи, спілкування. Спектр прослуховування музичних напрямків у віці 14-16 років найбільш широкий.

Існує статеві специфіка сприймання музики підлітками. Комунікативне значення музики для дівчаток розкривається дещо раніше, ніж для хлопчиків, – у 10-11 років, до 12-13 років знайдені відмінності стираються. Статеві специфіка сприймання музики полягає скоріше в музичних уподобаннях різної статі. Хлопчики віддають перевагу «важкій» музиці (панк, рок-музика та ін.), а дівчатка – «танцювальній» поп-музиці.

Література

1. Вебер Макс. Рациональные и социологические основания музыки / Макс Вебер // Избранное. Образ общества; пер. с нем. – М.: Юрист, 1994. – 283 с.
2. Кон И.С. Ребенок и общество. Историко-этнографическая перспектива / И.С. Кон. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
3. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику / А.В. Мудрик. – Пенза, 1994. – 245 с.
4. Росс А. Наши дети – наши проблемы / Анна Росс. – Ростов н/Дону: Изд-во «Феникс», 2002. – 320 с.
5. Яacobсон П.М. Чувства, их развитие и воспитание / П.М. Яacobсон. – М., 1976. – 235 с.
6. Landry L. La sensibilité musicale / L. Landry. – Paris, 1927. – 128 p.

The paper presents the results of an empirical study of the characteristics of music perception in adolescence. Perception of music is seen as an integral part of the lives of adolescents as a means of communication, dialogue between the individual and society. The influence of music, especially modern, the ecological culture of teenagers.

Keywords: *ecological culture of the individual, adolescent subculture, music content, art, emotional and sensory impact, emotional sphere, cultural level, intellectual and emotional activity, artistic needs, perceptual needs, interests, tastes and evaluate artistic activity.*